

Boros János DSc, egyetemi tanár
Pécsi Tudományegyetem
Filozófia Tanszék
7624 Pécs, Ifjúság u. 6.

Pécs, 2017. október 4.

Magyar Tudományos Akadémia
Doktori Tanácsa
1051 Budapest, Nádor u. 7.
Szakreferens: dr. Kozári Monika
Ikt. sz.: DT.58.096/1609

Faragó László
Téri lét. Társadalomtér-elméleti alapvetések
Akadémiai doktori értekezés
Budapest, MTA, 2016.

A dolgozat több évtizedes, a területfejlesztés területén végzett, tervező, fejlesztő és kutató munka eredménye. Ez multidiszciplináris tudást és készséget kívánó tevékenység, hiszen minden, az ember életéhez kötődő összefüggésről tudni kell, legyenek ezek geográfiai, szociológiai, kulturális, klimatikus, nyelvi, történeti összefüggések, hogy csak néhányat említsünk. Szükség van szintetizáló és analizáló képességre, hiszen az adott területet együtt, egyben, teljes összetettségében kell látni, mivel a „területen” élő ember így találkozik vele, másrészt vizsgálni kell a részösszefüggéseket, azok egymásra hatását. Az ilyen munkához rendkívül fontos bizonyos filozófiai műveltség is. Talán nem véletlen, hogy a fejlett nyugati országokban különös figyelmet fordítanak a középfokú és egyetemi oktatásban a filozófiai oktatásra – valamennyi diszciplína diákjai számára.

Faragó László hatalmas feladatra vállalkozott. A területfejlesztés egyik alap adottságát, a tér szemléletét és fogalmát jelöli meg vizsgálata tárgyául. Értekezésének címe jelzi, hogy itt nem pusztán geometriai, geográfiai, építészeti vagy szociológiai térelemzésre vállalkozik, hanem a *téri lét* vizsgálatára. Tehát egyszerre szándékozik a teret, és a benne való létezését, az ember és a biológiai-ökológiai világ ott-létét elemezni. Vagyis végső soron integratív, azaz több filozófiai irányzat téreleméletét figyelembe vevő vizsgálódást folytat, mely új összegzésre vezethet, és megújíthatja a hazai gyakorlati tértudományokat és geográfiai térelemleteket.

A tér fogalmával sok tudományág foglalkozik, a *lét* fogalma viszont alapvetően filozófiai. A preszókratikusoktól kezdve napjainkig próbára teszi a gondolkodókat. Mi a lét, mit jelent létezni, jelent-e egyáltalán valamit, miért van valami, miért nincs inkább semmi. Mi a különbség a száz tallér fogalma és a kérdés közt, hogy valóban a zsebemben van-e vagy sem. Más-e a tallérok fogalma, ha tényleg a zsebemben van a pénz, illetve ha nincs? Mit ad hozzá a lét fogalma a mondatok jelentéséhez?

A cím választása is sugallja, hogy Faragó László a tudományok határain átívelő, filozófiai-geográfiai jellegű munka megírására vállalkozott. Diszciplinárisan akár a geográfiafilozófia vagy filozófiai geográfia eddig még létre nem hozott, de talán nagyon is szükségszerű

tudományágaihoz tartozhat. A munka a legjobb értelemben kapcsolódik Kant és a pragmatikus filozófia hagyományához: az elmélet alkalmazását, gyakorlati megnyilvánulásait kutatja. Nem vállalkozhat filozófiai elméleti irányzatok belső elemzésére, hanem kísérletet tesz térelméleteik értelmezésére, és alkalmazásuk kipróbálására. A gyakorlat próbaköve egyben segít abban is, hogy megállapítsuk, mely térelméletek felelnek meg leginkább a világgal való interakciónknak, a benne való aktív elhelyezkedésünknek.

Törekvését az Előszó végén megfogalmazva állítja, „több elemében is újszerű társadalomtér-konceptió alapjait körvonalazom, és a tértudományokban új tudományfilozófiai felfogások honosítására teszek kísérletet”. (15.) Kísérlete mint figyelemfelhívás nagy vonalakban sikeresnek tekinthető, ezért **a doktori munka tudományos hozadékát elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, és a feltételek teljesülése esetén javaslom a nyilvános védés kitűzését.**

Módszer

A pozitivizmustól az újabb felfogások felé

A szerző szerint a kemény pozitivistá tudományfilozófiától eltolódás történik a „posztmodern dekonstrukció irányába”. Több indok miatt sem szerencsés e kifejezést használni. Egyrészt a posztmodern fogalma immár kiment a divatból, legalább is filozófus körökben. Eredetileg Jean-Francois Lyotard francia filozófus vezette be 1979-ben megjelent, *La condition postmoderne*¹ című művében. A kifejezés hirtelen és váratlanul nagy karriert futott be, ám legkésőbb az új évezred első évtizedének közepe óta erősen megritkult használata, filozófusok jószereivel nem is használják már. Ennek több oka volt, melynek taglalásába itt nem kezdhetünk, elég legyen megjegyezni, hogy egyrészt minden korábbi korszaknál „modernebb” időket élünk, ha a technológia, a kommunikáció változásait, a hozzá való viszonyt tekintjük. A fogalom pedig azt sugallná, hogy a tudományos racionalitás és technológia utáni korszakba léptünk, és ezt mi már meg is nevezzük – holott valójában a korszakokat az utókor nevezi el, és nem a saját kor feladata ez. Technológia utáni korszakról pedig szó sincs. A posztmodernnek kikiáltott nagy amerikai filozófus, Richard Rorty sajnálkozását fejezte ki, hogy valaha leírta ezt a szót. A dekonstrukció feltalálója és első művelője, Jacques Derrida pedig soha nem írta le a kifejezést, tehát a „posztmodern dekonstrukció” kifejezés emiatt is problematikus. A szó használatát számos humántudományban átvették és divatossá vált, a jelentésüresedés miatt filozófusokat inkább kellemetlenül érinti e fogalom fennmaradása.

Hasonlóan óvatosan kellene bánni a „posztpozitivistá”, „posztstrukturalista” kifejezésekkel. Ezek mára tartalom nélküliekké váltak, a „poszt” előtag fosztóképzőként szerepel, vagyis tagadásként. Az ilyen kifejezésekkel azonban végtelen sok állítást lehet képezni, Immanuel Kant végtelen ítéleteknek nevezi ezeket. József Maria Bocheński szerint „a világ tele van nem-elefántokkal”. Elmúlt a pozitivizmus, a strukturalizmus korszaka, tehát mindenki posztpozitivistá, posztstrukturalista. A modern kor viszont legjobb tudomásunk szerint nem hogy nem múlt el, hanem modernebb, mint valaha.

Alapvetően a mai filozófiában minden irányzatot megtalálunk, és bár néhány divatossá váló filozófus révén egyes irányzatokról többet tud a publikum, de ha valaki megnézi a legjobb

¹ Lyotard, J.-F., *La condition postmoderne*, Paris, Minuit, 1979.

tájékozódást nyújtó *Stanford Encyclopedia of Philosophy* címszavait és elolvassa a tanulmány terjedelmű írásokat, meggyőződhet róla, hogy minden létező filozófiai irányzat történeti értelemben is párját ritkító magas színvonalú képviselőket és ügyvédekkel mondhat magáénak a világ vezető egyetemén.

A posztmodern, ha egy rövid időre megfelelő fogalom volt az intellektuális és filozófiai „közállapot” leírására, és képviselői helyesen értik a fogalmat, akkor nyilvánvalónak kell lenni számukra, hogy ennek a fogalomnak el kell tűnnie. Csak akkor maradna meg, ha maga is mint „nagy elbeszélést” értelmezné önmagát – holott épp ennek a felszámolódását állapította meg. Ha nincs többé nagy elbeszélés, akkor ezt még egy erre vonatkozó teóriával sem tudjuk elmagyarázni – mivel akkor ez lenne a nagy elbeszélés, a nagy elbeszélések utáni, természetesen. Nem lehetséges „posztnagyelbeszélés” a nagy elbeszélések haláláról, mert valójában maga is csak egy „nagyelbeszélés” lenne. Egyes kritikusai a nagyelbeszélés végét bejelentőket ezért „nagymellébeszélőknek” tartják. *Tartalmi* értelemben nincs posztmodern filozófia, posztmodern teória – pusztán mint hozzáállás létezik, melynek másik neve türelem, tolerancia, az ember méltóságában rejlő felfogás, mely szerint mindenkinek joga, sőt bizonyos antropológiai értelemben „kötelessége” saját filozófiáját, világnézetét kialakítania, és ezt a másiktól is elvárhatja, miközben nem írhatja elő, hogy a másik ugyanazt a véleményt formálja, mint ő maga.

A szerző a huszadik századi tudományfilozófia rövid áttekintését adja, a tudományfilozófia, tudományszociológia területén, hatalmas tájékozottságról és szintetizáló képességről tanúságot adva.

Ismeretelmélet

Faragó László kiegészíti a tudományfilozófiai fejtegetéseit az ismeretelmélet összefüggéseivel. A kettő valóban szorosan összefügg, számos szerző nem is elkülönülten tárgyalja. A klasszikus elméletek rövid vázolója után kifejezi egyetértését Kant episztemológiai modelljével. Az ismeretelmélet fejlődését egészen napjainkig követi, különös tekintettel a megismerő szubjektumra a térhez és a térben megjelenő tárgyakhoz való viszonyára, ontológiai státusukra, és összefoglalóan megjegyzi, „a tér nem egy értelem nélküli változatlan matéria, hanem egy *állandóan (újra)konstruálódó jelentéssel megtöltött relációs háló.*” (43.) Azt kívánja hangsúlyozni, hogy a tér nem tekinthető objektív fizikai létezőnek, hanem viszonyok halmaza, melynek megalkotásában elménk is részt vesz. Ez a megalkotás azonban episztemológiai és nem fizikai – e két tudományterület összekeverése vagy különbségeik figyelmen kívül hagyása vezethet azokhoz az eldönthetetlen vitákhoz, melyek arról szólnak, hogy a tér valójában a világban van, vagy az elménkben. Mindkettőben – ahogy számunkra megjelenik. Faragó László nagy körültekintéssel és olvasottsággal érvel ezen tétel mellett.

A szerző kiemelten tárgyalja a *társadalmi konstruktivizmus* témáját. A konstruktivizmus gondolkodástörténeti irányzata, mint annyi más szellemi áramlat a legújabb korban, Immanuel Kanttal indult. A königsbergi filozófus szerint tudásunk nem pusztán a világról szól, ahogy az van, hanem a megismerő szubjektum és a megismerendő világ interakciójának eredménye. Ez az interakció hozza létre, konstruálja a tudást. A tudás szerkezete valójában nem tisztán a világ szerkezetét adja vissza, hanem a megismerő és a megismerendő együttműködésének eredménye. Ugyanakkor nem tudjuk szétválasztani a kettőt, így soha nem tudjuk meg, hogy milyen a világ a szubjektum nélkül – de ezt kérdezni sincs értelme, hiszen

megismert világ nincs megismerő nélkül. Valamennyi későbbi konstruktivizmus ezt az elvet használja föl, a cselekvő szubjektum és a világ releváns darabja közös „aktivitását” feltételezve.

Ezt a társadalomra alkalmazva például arra juthatunk, hogy mind a társadalom, mind a társadalomtudomány a mi aktivitásunk eredménye. A szerző által sokat hivatkozott Bruno Latour például arra a megállapításra jut, hogy olyan, mint „társadalom” (*société*) nem is létezik. Egyedi emberek, ismerősi, baráti körök, intézmények vannak. A társaság csak annyi, ameddig az egyes ember vagy kisebb csoportok aktivitása elér, amiről tapasztalatuk van. Az egészről nincs tapasztalatunk, az egészet nem tudjuk alakítani – tehát az egész, a nagy társadalom nem létezik, fikció.

A tizennyolcadik században, Kant korában épp a francia forradalommal vált nyilvánvalóvá, hogy a társadalom politikai szerkezete megváltoztatható. Mivel eddig is konstruált volt, ezért újrakonstruálható. Természetesen a konstruktivizmusnak voltak végzetes aberrációi is, mint a kommunizmus, amely teljesen át kívánta alakítani a társadalom szövetét. Magyarországon egy időben a „szocializmus kísérletéről” beszéltek, kísérleti nyulakként fölfogva az itt élő embereket. Ez a konstruktivizmus végsőkéig hajszolása és abszolút csődje volt. Éppen a szabadságot próbálták meg fölszámolni, azzal kísérleteztek önjelölt hatalmaskodók (valóságos ketrecbe zárva a kísérleti nyulat – szögesdróttal biztosított országhatár, hogy a nyulak ki ne szökjenek), ami egyedül adja a morális, a kreatív, a konstruktív lehetőséget, és ami kizárólagosan képes valóban élhető társadalmat létrehozni.

Faragó László konstruktivizmus-bemutatása példaértékű, nagy szakirodalmi tájékozottságról tanúskodik. (A 44. oldal 27. jegyzetében elmagyarázza a társadalmiság és a társadalom különbségét, a zárójelben azonban felcseréli a megfelelő német kifejezést.)

Többször alkalmazza a „kapitalista társadalom” kifejezést (3., 19., 61., 197. o.) ez helytelen, két össze nem tartozó fogalom összekapcsolása. A társadalom csak szabad vagy nem-szabad (fogoly, rabszolgaság, diktatúra) lehet. A szabad társadalmat demokráciának nevezzük, és ennek gazdasága szabad, és ez leggyakrabban a szabad cselekvésre, az ebből adódó gazdasági akkumulációra alapul, amelynek eredménye a „kapitalistának” nevezett gazdasági viszonyok. A demokrácia elhatározás kérdése, politikai tett eredménye. A kapitalizmus a szabadság gazdasági következménye és egyre inkább feltétele is. A társadalom tehát demokratikus lehet, de nem kapitalista. A gazdaság kapitalistává válhat, de soha nem vált demokratikussá.

Társadalmi fordulat a térelméletben

A térelmélet társadalmi fordulatáról meggyőző képet fest a szerző, fölvázolva az 1960-as, 1970-es évektől induló szociológiai és földrajzi térelmélet-változásokat. Hatalmas szakirodalmi arzenált felvonultatva, egyetlen lényeges szerzőt vagy fejleményt sem kihagyva, pozitivist, marxista és „poszt-”, irányzatokat különít el – a fejlődés jellemzője, hogy a fizikai megközelítést fölváltja egyre inkább a szociológiai, társadalompszichológiai, kulturális hozzáállás. Meglepő módon a szerző nem elemzi részleteiben a legújabb fejleményt, hogy az új technológiák, az új kommunikációs módok, a felgyorsult és sok ember számára elérhető közlekedés valójában eltünteteti vagy összezsugorítja a fizikai tér képzetét, és hogy ez milyen hatással van az ember térérzékelésére, világ-, és társadalmi viszonyaira.

A tér társadalmi konstruktivista értelmezéseit elemezve a szerző kiemeli Berger és Luckmann híres művét (*The Social Construction of Reality*), azonban ismétli önmagát, hiszen többször leírja ugyanazt, nevezetesen, hogy a szerzők szerint a valóság társadalmi konstrukció (ld. 47., 70.o.)

Tértudományok, tértanulmányok

A tudományfilozófiai, módszertani rész utolsó fejezetét nevezhetnénk tudomány-elnevezéstannak, tértudomány-politikai állásfoglalásnak, intézménytani összegzésnek. A szerző vázolja, hogy a geográfiai-társadalmi-gazdasági-politikai térrel hányféle tudomány foglalkozik, mik ezeknek egyes angolszász országban és hazánkban az elnevezése. A kihívás ezen tudományok előtt többszörös. Egyrészt valós igényeket kell kielégíteniük: értelmezniük kell egy-egy politikai, gazdasági, geográfiai, etnikai közösség térhez való viszonyát, annak történetét, változtatási lehetőségeit. Másrészt ahhoz, hogy tudományként sikeresen működjenek, maguknak is el kell helyezkedniük az intézményi, politikai térben, vagy talán inkább erőterben.

A tértudományok szükségességét, társadalmi önmegismerés-funkcióját, a jövő alakításában betöltött szerepét senki nem vonja kétségbe. Ugyanakkor komoly nehézségekkel kell megküzdeniük a tértudomány tudósainak, mert a különféle diszciplínák kutatói érthető módon a saját szemüvegükön keresztül látják a teret és ennek megfelelően szeretnék intézményeiket fejleszteni. Ez nagy és gazdag országokban feltehetőleg megoldható úgy, hogy az egyik egyetemen az egyik, a másikon a másik szempont szerint szervezik meg a tértudományi intézeteket és az erők elosztását. Ám az olyan kicsiny és forráshiányos országokban, mint Magyarország ez igen nehéz feladat. A releváns tudományok teljes joggal foglalkoznak a téri összefüggésekkel, miközben szembe kell nézniük a versengő diszciplínák társadalmi-, közfigyelmi- és pénzügyi *térfoglaló* törekvéseivel. Ennek nehézségeiről a szerző kiegyensúlyozottan, a közvetítés szándékával ír (82.o.)

Téri létmód

A szerző utal a tértudományok és a földrajz-tudomány önkeresésére. Egyesek szerint az új technikák felszámolják a teret, mások szerint most lesz igazán jelentősége a helynek, hogy a sok mozgás közepette felfedezzük a hely, a sokféle hely sajátosságát, egyediségét. Tegyük hozzá, hogy a fizikai mozgás ma is csak az emberiség nagyon kicsi hányadának adatott meg, csak a leggazdagabb országokban igaz az, hogy nagyobb számú ember járhatja a világot, de ez már Magyarországra sem érvényes, és tőlünk keletre, egészen Japánig haladva szinte senkire sem. A pénz valós és a tudás hivatalos birtokosai természetesen sokat utazhatnak, az ő térfogalmuk ennek megfelelően relativizálódik, de itt is hangsúlyozni kell a szakadékot, ami a valamiben gazdagok és a mindenben szegények közt növekszik. A tér kizsákmányolása, a tér strukturálásának szabadsága, önkénye, a felül lévőkből tobzódása a tér javaiban, szemben a szűkterű szegényekkel, olyan témák lehetnek, melyet a szerzőnek is érdemes lenne megvizsgálni.

Téridő

Teret és időt együtt, egy helyen és egy időben ragadjuk meg szubjektíve. Nem lehet, hogy valamit csak térben vagy csak időben érzékeljünk, tér és idő mindig együtt van. Kant a szemlélet tiszta formáinak tartotta őket, ugyanakkor elvetette volna a tér és idő *téridővé* egyesítését, mivel szerinte a szubjektum először önmagát az időn keresztül érzékeli, és csak önmaga érzékelése *után* vagy *által* jut el a külvilág érzékelésére. A szerző hatalmas tájékozottsággal mutatja be a tér és idő újabb elméleteit, azt a fejleményt, hogy számos szerző a teret és az időt elválaszthatatlannak tartva egyszerűen téridőről beszél.

Tér, idő, megjelenítő „tartalom”

E fejezet harmadik bekezdésében Immanuel Kant tér- és időszemléletét ismerteti Faragó László, mintegy belecsúszunk ebbe a bemutatásba, az olvasó minden előzetes figyelmeztetése nélkül, hiszen az előtte lévő bekezdésben a szerző még Lengyel Imrét idézi, a régiók és a társadalmi problémák viszonyával kapcsolatban. A dolgozatban ez számtalanszor előfordul a csapongó téma- vagy korszakváltás. Az előkészítés nélkül megjelenő Kant-ismertetésben vannak pontatlanságok, elnagyoltságok (vö. 94.-95.). Tekintettel arra, hogy nem filozófiai dolgozatról, hanem a filozófiát felhasználó dolgozatról van szó, eltekinthetünk a részletektől. A szerző Kant filozófiáját annak általánosan elfogadott értelmezése szerint alkalmazza a tértudományokra.

A Kant ismertetés után így folytatódik a szöveg: „A tér és az idő az anyag, a tárgyak lényegéhez is hozzátartoznak”. A tér és az idő nem anyag, valójában a szerző is ezt az álláspontot látszott elfogadni, itt azonban kijelentő módon állítja, a tér és az idő anyagiságát. Az anyag hogy tartozhat egyáltalán lényeghez? Ezek teljesen össze nem illő fogalmak. A szövegben váratlanul, egyik mondatról a másikra, nagyon távol kerülünk Kanttól, de a filozófiától, a logikától is, a szerző talán nem véletlenül mondja, „az én logikám szerint”. (uo.) Ezt már csak ő értheti, hogy ezek a fogalmak hogy illenek össze közvetlenül a Kant filozófiáját taglalni próbáló rész után. Egy pillanatra felbukkan Schopenhauer is, hogy aztán ismét egy bekezdéssel később már eseményre, huszadik századi szerzőre történjen hivatkozás.

A fejezet további részében tér, idő, társadalom összefüggéseiről olvasunk, időnként felbukkan ismét Kant egy-egy idézet erejéig, majd olyan mondatokra bukkanunk, melyek tartalmilag ismétléseknek tekinthetők, mint például a „tér és az idő a *megismerésben* is fontos szerepet játszik: szemléletet ad, rendszert, struktúrát biztosít és *hozzátartozik a megismerő és a megismerés tárgyának közös lényegéhez (azonos létmód).*” (100.) Egyrészt már többször olvashattuk, hogy a tér és idő a megismerésben szerepet játszik. Másrészt viszont tér és idő nem ad rendszert, legfeljebb vázat. Rendszert csak fogalmak adhatnak. A megismerő és a megismerés közös lényeggel rendelkezik? Azonos létmóddal? Ezek a kifejezések így összekapcsolva részletesebb kifejtésre szorultak volna. Milyen értelemben azonos a megismerő és megismerés lényege? Ismeretelméleti vagy metafizikai értelemben? A lényeg fogalmát arisztotelianusan, kantianusan vagy valami újabb módon kell itt értenünk?

Téértelmezések

Az olvasónak újra meg újra azon érzése támad, hogy a szerző újra meg újra elmondja ugyanazt. Ismételten megfogalmazza tételét, mely szerint „a tér *nem egy konkrét fizikai*

valóságalem, nem önálló szubsztancia” (101.), habár azt, hogy a tér fizikai valóságalem, senki nem állította, hiszen a tér nem elem. Kísérletet tesz a térfogalom történetének feltárására, mai elméleteinek tipologizálására. A szerző ismételten elmondja, hogy nem az abszolút és fizikai térelméletek híve, hanem a konstruált, szubjektív, emberközpontú térelméletet képviseli. Ismételten összefoglalja röviden Kant térelméletét, tévesen írja, hogy a tér Kant szerint „az agyba ültetett speciális törvény” (107.), hiszen Kant nem agyról, hanem elméről (*Gemüt*) beszél, ami teljesen más. Az elme a transzcendentális filozófia fogalma, az agy pedig a fiziológiáé. A hippokampusz tér-koordináló struktúrájáról lehet beszélni, de Kantnak erről fogalma sem lehetett. Kant „abszolutisztikus” térfelfogásáról beszél a szerző (uo.), de nem magyarázza el, hogy milyen abszolútról van szó, a tér ugyanis ontológiai értelemben relatív a szubjektum vonatkozásában és csak ismeretelméleti értelemben abszolút – a szubjektum mivel a megismerés feltétele ezért abszolút a megismerés szempontjából.

A szerző bemutatja a marxizmus, a strukturalizmus, a dekonstrukció térszemléletét, vizsgálja a szubjektív és relációs térelméleteket, Heidegger lételfogását világosan kifejti. Említi a Nobel díjas agykutatókat (O’Keefe, a Moser házaspár), akik 2014-ben a hippocampus térmeghatározó mechanizmusát találták meg és megemlíti a pécsi születésű és szakmai karrierjét itt kezdő agy díjas kutatót, a New York University világhírű professzorát, Buzsáki Györgyöt is.

Az elméleti keretet olyan fogalmak magyarországi újraértelmezésére használja, mint terület, regionalizálódás, regionalizmus, regionalizáció, régiók. A régiót klasszikus, ontológiailag adott és megváltoztathatatlan felfogásával szemben mint társadalmi konstrukciót mutatja be. A régió megközelítésére az önmagát alkotó aktivitás elfogadását javasolja, a Maturana és Varela által bevezetett *autopoiesis* fogalmát alkalmazza rá. Rámutat a térfogalom és társadalmi-kommunikációs terek átalakulására, amely a globalizációs folyamat része, kísérője és talán feltétele is. A társadalom, a gazdaság és a természet viszonyának átalakulását elemezve plasztikus ábrákon mutatja be modelljeit.

A mű összegzésében a szerző rögzíti legfontosabb tételét, a dinamikus és konstruált térfogalom alapösszefüggéseit, mely megfelel a mai kreatív, jövőorientált gazdasági, politikai és informatikai aktivizmusnak. Bevezeti az *életvilágtér* fogalmat, Husserl életvilág fogalmának továbbfejlesztésével, mely „az *aktuálisan számunkra való terek összessége*” (269.). A fogalom dinamikus, azokat az egymást átfedő vagy akár egymástól elkülönült tereket jelöli, amelyben egy ember életét és annak legkülönfélébb összetevőit megéli. A *köztes tér* olyan tér, mely valóságos, de egy adott szempontból nem kapcsolódik a teret létrehozó szubjektumhoz. Nem mutatkozik meg, komplementer, és a látható terek lehetőségi tartománya. A köztes tér az új alkotásának, a meglepetéseknek, a felfedezéseknek a világa, biztosítja, hogy a gondolkodás és a térkonstrukció soha ne álljon le.

Nagy elméleti tájékozottsággal az interszubjektív, antro- és szociocentrikus, aktivista és aktivizált térfogalom bevezetését javasolja a magyarországi geográfia számára. Munkájával megítélésem szerint komoly szolgálatot tesz a magyar geográfia, geográfia-elmélet számára. A kritikai megjegyzések egy filozófuséi, aki egész napját a fogalmak elemzésével, a szubjektum, az objektum, a tér, az idő és hasonlókat kutatásával tölti. Filozófiai akadémiai dolgozat esetén azt javasolnám a szerzőnek, hogy az íráson még dolgozzon tovább a fogalmi pontosság érdekében. De feltehetően ezt mondanák a geográfusok, a közgazdászok, a várostervezők nekem, ha írásaimban az ő területeikről értekeznék. A geográfusnak sok minden konkrétummal is foglalkoznia kell, amitől a filozófust megkímélik szakmája sajátosságai. A filozófus ki tudja kerülni a szaktudományokkal való foglalkozást, más kérdés,

hogyan ez jól tesz-e a filozófiának. A szaktudósoknak azonban óhatatlanul filozófiai kérdéseket is meg kell tudniuk válaszolni. Amikor módszerükről, tárgyukhoz való hozzáállásukról kérdezik őket, nem válaszolhatnak saját tudományuk eszköztárával, hiszen éppen ez a kérdés. Ilyenkor kénytelenek tudományukat kívülről értelmezni, és ha ezt fogalmi-szisztematikus igényességgel teszik, akkor már filozófiát művelnek. A szerző kiválóan érti a filozófia összefüggéseit és magas szinten alkalmazza a regionális tértudományokra azokat. A kritikai megjegyzések nem vonnak le a dolgozat szakmai értékéből, fontosságából és abból, hogy szerzője filozófus bírálója feltételezése szerint megérdemli az akadémiai doktori fokozatot.

A bírálatra a megtisztelő felkérést köszönöm szépen. Javaslom az MTA IX. osztálya Regionális Tudományi Bizottságának, Faragó László MTA doktori védésre bocsátását és a feltételek megléte esetén az MTA doktori cím odaítélését.

Boros János